

Права і свободи людини в системі кримінальної юстиції в Україні

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ПОТЕРПІЛИХ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

Олена Віталіївна АЛЕКСАНДРЕНКО,

*канд. юрид. наук, доцент, науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
криміналістичного забезпечення та судової
експертології Національної академії
внутрішніх справ*

Звернутися до вказаної теми нас спонукало положення із сексуальним насильством щодо дітей в Україні, яке останніми роками набуло тривожних масштабів. Результати досліджень свідчать, що кожна п'ята дитина в Україні зазнавала різних форм сексуального насильства. У понад 80 % таких випадків злочинці були знайомими для дітей людьми, у 90 % випадків про насильство відносно дітей у відповідні органи ніхто не повідомляв [1]. Наведені дані свідчать про латентність вказаних злочинів і вкрай несприятливе положення із захистом дітей від насильства.

Важливо, що дана проблема не залишається поза увагою держави і суспільства, про що, зокрема, свідчить міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення» (Київ, 19 червня 2020 р.). Проте, аналіз змісту окремих матеріалів конференції та інших публікацій з даної проблематики викликає низку важливих питань, що потребують якнайскорішого вирішення і полягають у наступному.

Складається враження, що головна задача слідства полягає у доведенні, що цей злочин був вчинений, що потерпілий (дитина!) дійсно зазнала від насильника, що їй дійсно було завдано фізичних і психологічних страждань. При розгляді справ, що стосуються сексуального насильства над дитиною, увага правоохоронних органів більшою мірою зосереджена на доведенні злочину і покаранні. У той же час інтереси потерпілої дитини часто залишаються без уваги, - слушно зауважує В. М. Гільтайчук [2, с. 73]. Тоді як завданням досудового розслідування (як і кримінального провадження в цілому) перш за все є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень (ст. 2 КПК України).

На наш погляд, таке положення склалося через неправильне уявлення слідчих, їх процесуальних керівників-прокурорів і суддів, а також певної кількості науковців, які вважають, що „єдиним джерелом доказів по кримінальним провадженням досить часто є показання потерпілих» [3, с. 59-60]. Це можна пояснити також певними недоліками у підготовці майбутніх слідчих,

прокурорських працівників і суддів, у підвищенні їх кваліфікації. Все вказане призводить до того, що на практиці призначаються експертизи для встановлення надійності та достовірності показань дітей-потерпілих і дітей-свідків. Пропонується призначати судову психологічну експертизу для вирішення питань, які стосуються психологічних переживань і страждань, які зазнала потерпіла дитині під час та після вчинення відносно неї злочину: зокрема, чи є дана ситуація психотравмувальною для конкретної дитини, якщо так, то чи завдані дитині страждання (моральна шкода); чи виявляє потерпіла дитина будь-які психологічні переживання та страждання, якщо так, то який ступінь тяжкості наявних переживань та страждань; чи має потерпіла дитина зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли в наслідок статевого насильства, та ін. [4, с. 68-69]. Натомість відсутні пропозиції щодо проведення судових експертиз стосовно самих насильників і педофілів задля встановлення їх схильності до вчинення таких злочинів, їх здатності давати правдиві показання тощо. Стосовно ж судово-психологічної експертизи вважаємо за необхідне зазначити наступне: враховуючи, що при її проведенні обов'язковою є присутність дитини, для якої дана дія може стати ще одним психотравмуючим фактором, її призначення у даному випадку видається зайвою. До того ж, серед підстав проведення експертизи (ст. 242 КПК України) відсутні наведені вище питання, які можуть бути встановлені іншим шляхом, що не потребує застосування спеціальних знань. Оскільки згідно КПК України жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК), не слід вдаватися до вказаної експертизи та надто покладатися на її висновок для вирішення питань, що підлягають доказуванню. Останні можуть бути отримані шляхом проведення інших слідчих та процесуальних дій (допит, огляд, пред'явлення для впізнання, витребування документів та ін.).

Говорячи про потерпілих, не слід забувати, що у злочинах вказаної категорії за цим словом стоять ДІТИ, у яких, окрім процесуальних прав потерпілого, є й свої права, які гарантовані міжнародним та національним законодавством. Разом із загальними правами людини, які належать їй неповнолітнім, законом передбачені і деякі особливі права дитини, специфіка яких обумовлена її потребою в особливому захисті, турботі та допомозі.

Окрім цього, є певні відмінності між неповнолітніми та дітьми (по-перше вік і пов'язані з ним фізичний, психічний розвиток, освітній рівень, життєвий досвід та ін.), які слід враховувати у спілкуванні з дітьми, тим більше при проведенні розслідування. Правильно зазначається, що слідчі (розшукові) дії є травматичним і стресовим досвідом для неповнолітніх, котрі постраждали внаслідок насильницьких дій [2, с. 70]. Саме тому при розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей слід дотримуватися розумних меж у застосуванні арсеналу засобів слідчого (слідчі (розшукові) дії, тактичні прийоми та ін.), маючи на увазі, що проведення розслідування не повинно завдавати більшої шкоди потерпілим дітям, аніж сам злочин.

Слід визнати, що наразі відсутні конкретні пропозиції, як же розслідувати вказані категорії злочинів, як проводити слідчі дії стосовно дітей та неповнолітніх, щоб зберегти їх психічне і фізичне здоров'я. Достатньо запитати будь-яку матір чи батька, чи хочуть вони притягнення до відповідальності

насильника/педофіла, але шляхом завдання психічної травми їх дитині? Відповідь очевидна: здоров'я та благополуччя дитини перш за все.

Хоча чимало було написано про прийнятті міжнародною спільнотою документи з рекомендаціями про правосуддя, доброзичливе до дитини (Методичні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), Настанови Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя доброзичливе до дитини та ін.), справа полягає у втіленні їх положень у життя, передусім - у національне законодавство. Однак, нам не вдалося знайти конкретних хоча б пропозицій, як же має здійснюватися це правосуддя? Так само, як і досудове розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, яке закладає основу для цього, завдяки результатам якого й стає можливим подальший судовий розгляд.

Видається, що поле докладання зусиль щодо дослідження і вирішення проблем розслідування злочинів вказаної категорії значне. Тут є місце і кримінально-правовим, і кримінальним процесуальним, і криміналістичним аспектам. Серед останніх важливе місце посідають тактичні особливості та прийоми проведення слідчих (розшукових) дій. Насамперед, такої важливої у даній категорії злочинів і складної, як допит постраждалої дитини, результати якого можуть стати запорукою ефективного розслідування або, навпаки, значно його ускладнити. Слід докласти зусиль для розробки практичних рекомендацій для слідчих з тактики допиту дітей і неповнолітніх (потерпілих і свідків), в залежності від конкретних обставин вчинення злочину проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей: місця (квартира, школа та ін.), особи насильника (один з батьків, обидва, незнайома особа, неповнолітній, доросла особа) та ін. Вказане стосується також інших слідчих (розшукових) дій - пред'явлення підозрюваного для впізнання, слідчого експерименту, освідування, тобто, слідчих дій, в яких показання дітей і неповнолітніх мають важливе значення для встановлення усіх обставин вчинення стосовно них вказаних злочинів.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за актуальне проведення досліджень щодо тактики слідчих (розшукових) дій у вказаних категоріях кримінальних проваджень, що спрямовані на отримання доказової інформації, але проводяться із захистом або мінімізацією психотравмуючої ситуації для дітей (потерпілих і свідків), що можна також віднести до захисту їх прав і свобод. Видається, що під час таких досліджень або за їх результатами може виникнути потреба у перегляді положень КПК України щодо проведення слідчих (розшукових) дій за участю дітей і неповнолітніх та внесення до них відповідних змін та/або доповнень з метою вдосконалення правового регулювання проведення вказаних слідчих дій та максимального зменшення травматизації від їх проведення.

Список використаних джерел:

1. Кожна 5 дитина в Україні потерпає від сексуального насильства, дитячий омбудсмен М. Кулеба/ Українські новини від 19.11.2019. URL: <https://ukranews.com/ua/news/666713-vid-seksualnogo-nasylstva-v-ukrayini-strazhdaye-kozhna-5-ta-dytyna>.

2. Гільтайчук В. М. Принципи найменшої психотравматизації дитини під час проведення за її участю слідчих дій // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду

злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). - Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 70-73.

3. Волошина О. В. Роль спеціаліста-психолога в підготовці та проведенні допиту неповнолітніх жертв сексуального насильства // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). - Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 59-62.

4. Гарасимів О. І., Захарова О. В. Призначення судових експертиз щодо потерпілої дитини в кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). - Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 66-69.